

LUND UNIVERSITY

Närhet/distans, forskare/informant, forskning/undervisning - några avslutande reflektioner

Andersson, Gunnar; Persson, Anders

Published in:

Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken

1999

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Andersson, G., & Persson, A. (1999). Närhet/distans, forskare/informant, forskning/undervisning - några avslutande reflektioner. I K. Sjöberg (Red.), *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken* (s. 193-202). Studentlitteratur AB.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

9 Närhet/distans, forskare/informant, forskning/undervisning – några avslutande reflektioner

Gunnar Andersson & Anders Persson

Idén bakom denna bok var att spegla olika forskarerfarenheter, helst självupplevda, vilka kunde bli utgångspunkt för ett samtal om vad det betyder att faktiskt göra forskning. Istället för att återge metodregler och vetenskapliga normer ville vi reflektera över konkreta forskningsprocesser. Så har skett och vi ska nu försöka sätta punkt. Utgångspunkten är ett seminarium vi anordnade i författargruppen och vars syfte var att diskutera olika angelägna temata och brytpunkter som aktualiseras i bokens olika bidrag. Seminariediskussionen kom huvudsakligen att kretsa kring tre olika temata: förhållandet mellan närhet och distans i forskningsprocesser; relationen mellan forskare och informant; samt den forskning som framställs i boken i ett undervisningsperspektiv. I det följande redovisas de två kapitelförfattarnas intryck av huvuddragen i diskussionen.¹

Rörelsen mellan närhet och distans som metod

Ett tema som ofta – direkt eller indirekt – kommer upp i våra texter och som diskuterades livligt under vårt seminarium är begreppsparet närhet/distans. Det är föga förvånande mot bakgrund av att det rör några av den kvalitativa metodens ständiga frågor. Detta begreppspar ger dessutom anledning till associationer åt många och olika håll och med varierande innehåll; associationer till fältet, på fältet, till informanter, till empirin/materialet, till texten,

¹ Flera av bokens författare har kommenterat en tidigare version av detta kapitel, vilket vi tackar för.

till teorin, till resultaten. Vad som menas med närhet och distans är således inte riktigt klart. Begreppsparet har flera, delvis överlappande betydelser. I det följande ska vi, utan ambition att vara uttömmande, nämna tre sådana.

Med närhet och distans kan menas skillnaden mellan att vara nära respektive att vara långt ifrån, vilken kan beskriva geografiska, temporala men också andra avstånd. Skillnaden mellan "insider" och "outsider" representerar till exempel olika positioner och refererar till skillnaden mellan delaktighet/icke-delaktighet. Närhet och distans används emellertid inte endast för att åskådliggöra horisontell, utan också vertikal positionering. Här finns en politisk aspekt som kan åskådliggöras med att vara nära respektive distanserad från ett eller annat "maktcentrum". Men här finns också en varseblivningsaspekt, eftersom att gå nära någonting kan vara en förutsättning för att nå djup man endast förnimmer ytan av på distans. I det sammanhanget kan också nämnas att djup kan ses som motsats till bredd.

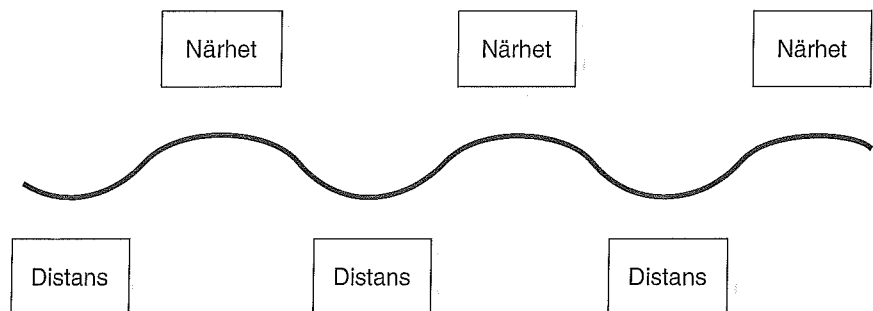
En annan aspekt av närhet och distans har att göra med relationers karaktär. Att ha en nära relation till någon annan innebär att relationen kännetecknas av till exempel förtrolighet och värme. En sådan relation förutsätter att kontrahenterna möts som subjekt och ofta innebär det väl också att de tycker om varandra. Motsatsen är en distanserad relation som är betydligt kyligare och inte speciellt förtrolig. Inte heller behöver parterna tycka om varandra men vanligare är att den känslomässiga aspekten av en distanserad relation helt enkelt bortdefinierats. Distansen innebär alltså i detta fall det slags affektiva neutralitet som kännetecknar relationer mellan subjekt och objekt.

Förutom positionering och relationskaraktär refererar närhet och distans till perspektivering. De två olika perspektiv de representerar kan beskrivas på olika sätt. Närheten kan ses som partikulär, medan distansen siktar mot det universella. Ett annat sätt att fånga denna skillnad framträder med orden snäv och översiktlig. Närhet kan också innebära ett intresse för en aspekt, medan distansering i just det fallet innebär att flera aspekter tillförs.

Vad innebär då närhet och distans i forskningssammanhanget? Enligt vår uppfattning representerar de tre nämnda aspekterna av närhet och distans viktiga debatter inom vetenskapssamhället. Positioneringen, om till exempel forskaren ska vara nära eller distanserad från det som studeras, är en viktig både politisk och kunskapsmässig debatt. I sammanhanget kan också nämnas frågan om vem, vad, vilka intressen forskaren ska identifiera sig med. Den andra aspekten av närhet/distans, alltså relationers karaktär, är

också en viktig kunskapsfråga som handlar om vad slags relation med informanten forskaren skall eftersträva. Ska informanten ses som objekt eller subjekt, som någon vars röst forskaren vill förstärka eller rentav som en vän? Detta leder vidare till frågan om vilket slags kunskap olika relationstyper ger upphov till. Hur hanteras den ömsesidiga manipulationsrisken vid närhet? Går det verkligen att förstå någon på distans? Och omvänt: Kan jag uppnå distans om jag utvecklar en vänskapsrelation med informanten? Den tredje aspekten av närhet/distans, perspektivering, är också en viktig fråga att diskutera – i synnerhet i ett methodsammanhang – och vi vill rentav hävda att rörelsen mellan närhet och distans är en metod som man kan lära sig eller förvärva genom erfarenhet.

Närhet/distans som metod handlar om att lära sig se det problem man studerar i två perspektiv: det nära och det distanserade. Olika metoder och anordningar kan hjälpa oss med detta. I denna bok har presenterats några olika metoder som hjälper forskaren att komma nära sitt studieobjekt, till exempel intervjuer, deltagande observation och minnesarbete. I någon mån har också distanserade metoder presenterats, till exempel det som kallas den kontrasterande metoden och olika analysmetoder. Oberoende av metod bör forskaren emellertid i sin forskningsprocess alltid sträva efter att på något sätt kombinera närhet och distans. Hon eller han bör ställa sig två frågor: *På vilka sätt skapar jag tillräcklig närhet till mitt studieobjekt?* och *På vilka sätt skapar jag nödvändig distans i förhållande till studieobjektet?* Den medvetna rörelse som därigenom uppstår mellan de två perspektiven är vad vi menar med närhet och distans som metod. Figur 9.1 beskriver rörelsen:

Figur 9.1 Närhet och distans som metod.

Forskningsprocesser kännetecknas för det mesta av att närhet och distans kombineras men olika metoder och vetenskapliga arbetssätt kombinerar dem på olika sätt. Om man samlar in kvantitativa data med ett frågeformulär blir resultatet i allmänhet distanserat i förhållande till individuella fall men insamlingen har föregåtts av ett arbete med att konstruera frågeformulär som kräver närhet till och kännedom om individuella fall. Poängen med kvantitativa data är emellertid att de är klassifikatoriska och därmed konstruerar kategorier som kvalitativt sett är djupt problematiska. Om man till exempel studerar fattigdom kvantitativt är det i allra högsta grad rimligt att konstruera en eller annan form av inkomstklasser helt oberoende av hur de individer som döljer sig bakom dessa klassifikationer upplever sin fattigdom. Klassifikationen distanserar studieobjektet från individernas meningsvärld.

En tillgång med kvalitativa metoder är mot den bakgrunden att de ger oss möjlighet att komma nära studieobjektet. Närheten gör att det individuella träder fram på bekostnad av det klassifikatoriska, djup öppnar sig som legat dolda under ytan, karaktär visar sig under masker och kvalitet differentierar kvantitet. Ett sätt att förstå de kvalitativa metodernas framväxt är att se dem som ett korrektiv, vilket vill göra oss uppmärksamma på kunskapsdimensioner som undgår de distanserade kvantitativa metoderna. Samtidigt löper den kvalitativt arbetande forskaren risken att gå alltför nära, vilket inte minst flera av bidragen i denna bok visar, och antingen förlora sig i det partikulära eller manipulera informanten, alternativt själv bli manipulerad.

Även när man bedriver det som problematiskt kallas teoretiska studier, till exempel läsning av olika verk som behandlar snarlika problem i syfte att göra en forskningsöversikt, sker en pendling mellan närhet och distans. Vid olika skeden i läsandet går man nära (jämför ordet närläsning) och anstränger sig för att förstå, begripa och omfatta de tankar som ligger till grund för de teorier eller forskningsresultat man tar del av. I senare skeden distanserar man sig från andra författares ståndpunkter för att finna en egen linje längs vilken man kan arrangera teorier och forskningsresultat, för att kanske slutligen hitta en balans som gör både inspiratörerna och det egna bidraget rättvisa.

Varför är det viktigt att röra sig mellan närhet och distans? Därför att såväl det nära som distanserade perspektivet på var sitt sätt representerar endimensionalitet och att den sociologiska kunskapen berikas av flera kunskapsdimensioner, vilka gärna får brytas mot och i varandra. Som exempel

på alltför stor närhet kan nämnas den ömsesidiga manipulationsrisk som ligger i den nära relationen med informanten. Manipulationen handlar om kunskap, närmare bestämt att forskaren kan påverka informanten alltför mycket. Det omvända, att informanten påverkar forskaren alltför mycket förekommer också (se till exempel Sjöbergs bidrag). Alltför stor distans kan emellertid också vara ett problem och som exempel kan nämnas den av många forskare lanserade uppfattningen att arbetslöshet i vissa faser av ett utvecklingsförlopp är gynnsamt för den nationella marknadsekonomin. Det nära perspektivet på det problemet skulle möjligen vara att också ta med i beräkningen det individuella elände som ofta åtföljer arbetslöshet.

Hur går rörelsen mellan närhet och distans till rent konkret? Den frågan är svår att besvara generellt annat än med hänvisning till vad som redan sagts om att den enskilde forskaren måste skapa såväl närhet som distans i förhållande till studieobjektet. Hur detta faktiskt görs kan variera. Om man till exempel gör en deltagande observation måste man eftersträva närhet under observationsfasen, medan analysen av observationen kan innehålla olika distanserade inslag. Ett annat sätt är att kombinera olika metoder, till exempel den distanserade enkätundersökningen med närhetsskapande intervjuer. Ytterligare ett sätt är att upprätthålla rörelsen mellan närhet och distans genom urvalet av fall. Som exempel kan nämnas en student som hade för avsikt att studera det förmodat positiva sambandet mellan arbetsmotivation och karriär genom studier av ett urval större privata företag. Detta är ett vanligt sätt att lägga upp en undersökning: man går så att säga nära den källa där sambandet antas existera. Man kunde ana att antagandet säkert skulle bekräftas samtidigt som sambandet förmodligen också kunde antas vara kontextberoende. Då en av oss handledde denna student fanns möjligheten att föreslå en jämförande studie på dagis och mycket riktigt berikade denna distansering undersökningen som därmed också kom att omfatta den arbetsmotivation som i hög grad saknar samband med karriärmöjligheter.

Med tilltagande erfarenhet tillägnar sig många forskare ett slags splitvision där studieobjektet ständigt betraktas ur ett nära och ett distanserat perspektiv. Det finns också kreativa metoder för att åstadkomma detta, till exempel att fundera över ett fenomen eller en utsagas motsats. Den vetenskapliga kritiken inom vetenskapssamhället, till exempel vid bedömningar inför publicering av artiklar i vetenskapliga tidskrifter, vid seminarier och vid disputationer, kan väl också stundtals framkalla en rörelse mellan närhet och distans.

Relationen mellan forskare och informant som förhandling

Under vår diskussion om olika framgångsrika sätt att få tillgång till ett fält och informanter blev vi uppmärksamma på att vi många gånger haft anledning att tänka och handla strategiskt. I planerandet av en undersökning och framförallt i dess genomförande krävs att man kreativt kan tänka och handla i förhållande till det motstånd som forskare allt oftare möter på fältet. Det finns många anledningar till detta mer eller mindre aktiva motstånd, men en aspekt som vi här vill komplettera bokens olika bidrag med är samhällsliga förändringars betydelse för mötet mellan forskare och informant/fält/grupper. Den scen vi som forskare agerar på är nämligen under omvandling. Vi tänker då närmare bestämt på den förändring som skett när det gäller vetenskapens status och plats i förhållande till annan kunskapsproduktion samtidigt som konkurrensen om medborgarnas uppmärksamhet och tid från till exempel media ökat väsentligt. Det finns idag många människor som är återhållsamma, kritiska eller som helt tar avstånd från att ställa upp i vetenskapliga undersökningar. Motiven för denna skepsis är många och utgörs av en kombination av politiskt motstånd, misstro, ointresse och tidsbrist. De vill inte bli kontrollerade uppifrån eller utifrån, de gör rationella bedömningar av om den egna medverkan är gynnsam för dem själva eller den grupp de tillhör, de är trötta på ständiga marknadsundersökningar.

För inte så länge sedan – säg 1960-talet – var det närmast en ynnest att bli utvald att svara på frågor från forskare och kanske en plikt att ställa upp. Även om vi ska vara försiktiga med schabloner, så kan man med en lätt överdrift säga att man inom den kvantitativa forskningen fortfarande kunde genomföra stora surveys med gott resultat, det vill säga med höga svarsfrekvenser. Enkätundersökningen ansågs vara den billigaste, snabbaste och effektivaste metoden. De som gör enkätundersökningar idag arbetar under helt andra förutsättningar. Nu brukar man tycka att svarsfrekvenser som passerat 50 % med hjälp av mycket skicklig och motiverande brevväxling, mycket god uppföljning i form av genomtänkta och tidsplanerade påminnelser inte sällan i kombination med någon typ av gratifikation kan ge ett godkänt resultat under förutsättning att man gör en bra bortfallsanalys. Den som vill få in ett material som går att använda, det vill säga som representerar det urval man gjort, måste alltså agera strategiskt och vara medveten om hur man handskas med olika typer av motstånd.

Denna problematik gäller naturligtvis även för kvalitativ forskning. För den informant som medverkar innebär det för det mesta att tidsåtgången är än större, att man blir konfronterad med frågeställningar som kräver eftertanke, att man känner krav på att man ska ställa upp och dela med sig av sina upplevelser, kunskaper, och så vidare. Formen, till exempel intervjun eller observationen, är ju oftast mer närgången, utförlig och pockande och presentationen mer utlämnande.

Lägger vi dessutom till en maktaspekt, blir dessa förhållanden än svårare att hantera. (Läsaren kan föreställa sig detaljerade skildringar av hemlösa, kvinnomisshandlarens vardag, regeringskansliet sett inifrån, chefsfamiljers vardag, en eller annan yrkesgrupps arbetsförhållanden, politiska representanters personliga intressen och andra exempel som återges i denna bok.) Informanternas medvetenhet om att forskaren tillsammans med dem kommer att konstruera en bild av fenomenet i fråga, leder dem inte sällan till att avstå från att medverka, medverka med förbehåll eller medverka strategiskt. Det finns all anledning att ifrågasätta den ganska vanliga bilden av den strävsamma och kunskapssökande forskaren och den öppne och naive informanten som i god anda hjälps åt att öka kunskapen om eller rentav förbättra världen.

Det är troligen klokare att se relationen mellan forskare och informant som en utbytesrelation, även om det finns många olika perspektiv utifrån vilka en sådan relation kan bestämmas (till exempel ekonomistisk, relationistisk, som gåva, konfliktfylld kamp). Kort sagt: den relation som etableras mellan forskare och informant är i hög grad beroende av olika typer av förhandlingar under resans gång. Det gäller såväl att överhuvudtaget få "tillträde" som att få publicera resultat. Det gäller också formerna för genomförandet av projektet. Hur länge kan vi tala? Om vad? Var får jag observera? Vad är "off the record" i forskning? Dessa förhandlingar avgör troligen om det är möjligt eller omöjligt att skapa en sådan närhet att de samtalsämnen som avhandlas kan vara underlag för en ny och kritisk kunskap. I dessa (kontinuerliga) förhandlingar kan det emellertid inte heller uteslutas att forskare respektive informanter i de uttalade eller outtalade kontrakt som finns, smyger in villkor av manipulativ karaktär. Olika grupper kan till exempel ställa upp för ett forskningsprojekt därför att man har förhoppningar om att via detta projekt förändra bilden av denna grupp i en viss riktning. Forskningen blir delvis en av gruppens kanaler för sina syften.

Idag finns alltså allt mindre av en given auktoritet eller respekt för forskaren på fältet och detta förhållande vill vi framhålla som en viktig metodfråga. Vi tror snarare att den ömsesidiga respekt som bör finnas, upprättas av parterna tillsammans i ett slags förhandlingsspel. Som forskare måste du kanske till och med erövra respekten för dig själv och för den undersökning du vill göra. Du måste kunna legitimera din forskning inför dem som ska ställa sin tid, sina upplevelser och sitt tänkande till förfogande. Inte sällan ska du kunna tala om vilken nytta projektet kan åstadkomma för dem. Och det är långt ifrån alltid som forskare och informant har samma intressen.

Framställningen av forskningsprocessen i undervisningsperspektiv

Som nämndes inledningsvis var ett syfte med denna bok att reflektera över konkreta forskningsprocesser, snarare än att formulera metodregler och återge vetenskapliga normer. Så sker i hög grad också och det är en av bokens tillgångar att den läsare som så vill kan lära sig en hel del om hur man gör när man bedriver forskning med hjälp av olika metoder. Urvalet av metoder och ansatser är dessutom brett. Samtidigt framställs inte tillvägagångssätten som modeller vilka till exempel studenter har att följa. Läsaren förväntas vara ett ansvarigt subjekt som själv måste träffa val och om valet skulle vara att kritisera metodtänkandet så har boken också i det avseendet en hel del att bidra med.

Boken såväl presenterar som problematiserar metoder och denna ambivalens vill vi se som en styrka. Vi vill å ena sidan inte framstå som enhetliga av det enkla skälet att sociologin liksom dess studieobjekt är ambivalenta. Å andra sidan har boken också ambitionen att vara en lärobok och då kan knappast budskapet vara att "allting flyter, gör som du vill", eftersom undervisning då blir överflödigt. Det är inte heller bokens budskap. Mycket flyter men inte allt! Det finns till exempel människor och fenomen att intervjua, observera och studera där ute och det finns erfarenheter av lyckade och misslyckade arbetssätt att ta del av. Även om man som forskare är ett väljande subjekt kan man inte göra som man vill, utan man måste ta hänsyn såväl till de människor som berörs av ens forskning som de som ska ta del av och kanske bedöma process och resultat. Som just påpekas i ett av bidra-

gen är forskning social: det finns regler och normer – som man kan följa, försöka ändra eller bryta mot; det finns nödvändigheter – som man kan anpassa sig till, tygla eller bekämpa; det finns andra människor – som man kan ta hänsyn till, konkurrera eller samarbeta med.

Förhoppningsvis finns både goda exempel på intressanta arbetssätt och många exempel på svårigheter. Som Diana Mulinari, i ett av bidragen i denna antologi uttrycker det: ”Det är inte lätt att jobba kvalitativt – det är plågsamt.” Det som utgör svårigheter blir inte lättare att hantera genom att forskare – och i synnerhet uppsatsskrivande studenter inom grundutbildningen – ofta saknar samtalspartners under arbetets gång. Det är alltför sällan som det finns samtalspartners som kan följa genomförandet av ett projekt, en utredning eller en uppsats. Det är istället ofta ett slitsamt och ensamt arbete där omedelbara diskussioner om vägval, möte med informanter, framgångar och motgångar, reflektioner kring hur intervjuer fungerar, analys och tolkning av material, teories lämplighet och annat inte kan föras när de som bäst behövs. Det är vår uppfattning att kontinuerliga möten i mindre grupper där man kan få stöd, uppmuntran, goda råd, pröva och höra sina egna funderingar till lösningar på olika problem är en tillgång. Sådant ger den kraft och energi som gör att olika projekt kan fullbordas istället för att haverera.

I boken använder vi ofta oss själva som exempel. Det innebär att de flesta av oss använder ”jag” för att framhäva vår närvaro eller markera att det finns ett tänkande, skrivande och ansvarigt subjekt. ”Jag” används närmare bestämt i två betydelser. Dels som *berättande jag*, det vill säga vid de många tillfällen då berättelsen förs framåt genom nya initiativ från forskaren/författaren genom till exempel ”Jag ville sedan ...”, ”Jag bedömde då ...”, ”Jag kände då att det inte skulle gå ...”. Dels förekommer ett *argumenterande jag*, det vill säga forskaren/författaren uttrycker sin ståndpunkt kring en redovisad frågeställning, till exempel ”Jag vill hävda ...”, ”Min uppfattning är den att ...” Detta relativt flitiga användande av ”jag” är däremot inte tänkt att fungera som ett från sitt sammanhang lösryckt tyckande. Att uttrycka egna, tankeväckande och i bästa fall originella uppfattningar kräver att sammanhangen och motiven redovisas. I synnerhet eftersom egna ställningstaganden är förknippade med olika former av risker, ifrågasättanden och i värsta fall bestraffningar från dem som har makt att bedöma det vetenskapliga tillvägagångssättet (examinatorer, opponenter, recensenter). Studenter som vill använda detta skrivsätt får således tänka på detta.

Därmed är vi inne på hur boken kan användas i undervisningssammanhang. Boken har ambitionen att vara en lärobok inom universitetets grundutbildning samtidigt som författarna i allmänhet utgår från sina egna, mångåriga forskningserfarenheter. Boken är emellertid inte en introduktionsbok. Målet har snarare varit att visa upp olika faktiskt använda forskningsstrategier inom ett fält. Härigenom hoppas vi kunna ge läsaren möjligheter att följa väsentliga delar av forskningsprocessen och ta del av de reflektioner som styrt och följt på dessa. Bidragen är inga metodtexter i vanlig mening. De handlar om metod, men de skulle knappast ha publicerats som metodkapitel i till exempel en forskningsrapport. Trots de olika sätten att skriva och de olika infallsvinklar, ämnen och ansatser som bär upp texterna, så har de framför allt det gemensamt att de reflekterar över forskningsprocessen. För att återknyta till närhet/distans, kan man kanske säga att de distanserat betraktar konkreta forskningsprocesser med en stor närhet till den egna forskarrollen. Läsaren kan ta del av hur vi gjort, tänkt, hur vi hade kunnat göra och de konsekvenser våra vägval medfört eller möjligen kunnat medföra.

Det är en svårighet att mot bakgrund av lång forskningserfarenhet från mestadels tidskrävande projekt ändå ge uttryck för sådana erfarenheter som är användbara inom grundutbildningen, till exempel i arbetet med en kandidat- eller magisteruppsats. Utöver de skillnader som är uppenbara – t ex erfarenheten – så finns också en mycket stor skillnad i tillgång på tid och pengar. Vad kan studenter ta till sig av dessa erfarenheter? Vilken läsart kan anbefallas/rekommenderas?

Den som låter sig inspireras av våra texter och kanske också den som låter sig avskräckas, bör ta sig tid att relativisera sina upplevelser eller första reaktioner. Denne får försöka fundera på hur de olika angreppssätten kan användas då tiden är betydligt knappare och omfånget på studien i motsvarande grad måste bli så mycket mindre än som här redovisas. Det fordras med andra ord ett översättningsarbete eller att läsaren ser texterna som en uppmaning till att ta för sig av det som behagar, omforma det och integrera det i sitt eget arbete med dess förmodligen annorlunda förutsättningar. De idéer som läsaren finner intressanta och användbara får således omplanteras med viss omsorg.